

Август 28-тнн медээзин езугаар алырга, республика девискээринде 11 өрт хып турар.

ШЫН

НИИТИЛЭЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 99 (16557)

2002 чылдың
АВГУСТ 29,
четверг

Ат салган шагы 18.00
Садар өртээ 3 рубль.

Чагыглар — күүселдеде

КУРОРТТУ ТУДУП ЭГЕЛЭЭР

ТР-ниң Чазак Даргазының соңгулда мурнундагы кампаниязының үезинде соңгукчулардан кирген чагыгларны, сүмелерни, саналдарны күүседир талазы-биле 43 доктаалды республиканың Чазак хуралынга хүлээп алган. Оларның бирээзи — Шивилигге родоннуг аржаан курортун тудары. Мурнунда РСФСР-ниң «Курорт телевизел» чери турган, ам «Сиаск» дээр ААН-ниң Сибирьде инвестиция архитектура-тудук компаниязы Шивилиг курорттун телевизел-смета ажылдарын кылып эгелээн. Амгы үеде Шивилигге 200 хире кижиге кээп,

майгыннарга, өглерге чурттап, кадыкшылын экижидип турар.

Бирги ээлчегде Шивилигге 18 км узун электри шугумун кылгаш, Бай-Тал суурга кожар. Ынаар баар-кээр орукту асфальтылаар. Шивилигге Россияның курорттар реестринге кириер. Ону республиканың бо чылгы инвестиция программазынга кириген. Чыл дургузунда ажылдаар чаа курортка 300 хамааты кадыкшылын экижидер арга удавас тургустунар. Курорт бизнесси хөдөлип эгелээр.

АЛДЫН КӨВҮДЭЭР

«Восток» КХН 15 кг, а
«Тикопр & Нойон» ХАН 50
кг алдынны бо чылын ты-
вар. Тывыш сезону доос-

тур чыгаан, план күүсет-
тинер кырында келген.

Эрткен чылын республикага 1,2 тонна алдын тывар тургаш, ону 1148 кг кылдыр күүсеткен. Алдынны оон-даа хөйну казып болур, ынчалза-даа Чазак олче далашпайн турар, «далашкан күске сүтке дүжер» деп, үлегер чугаа бар. Бойдус камгалал технологиялары бисте чавыш, ону чогуур деңгелге чедиргеш, хөдөлир апаар.

«Восток» КХН 33 кг тывыш чорудар планын 48 кг чедирер арга тургустунган, Улуг-Шаңган болгаш Кара-Ос деп черлерниң курлавыры улуг. «Эми» алдын чериниң коллективи ам безин 15 кг өзүлдени апкан.

Бистиң корр.

Өрт

КАЙДА ХЫП ТУРАРЫЛ?

Каан-халыынның республика девискээринге тургустунганы-биле өрт айыылы бүгү чонну дүвүредип турган. Сөөлгү хүннерде чаъс чагганы-биле база арга-арыг ажыл-агый ажылдакчыларының өртке удур тодаргай хемчеглерни ап чорутканының түңнелинде, дыка хөй өрттер өжүртүнген. Август 28-тнн медээзи-биле алырга, республика девискээринде 11 өрттер хып турар.

Хып турар өрттерни өжүрериниң талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарының талазы-биле ТР-ниң Бойдус курлавырлар эргелелиниң арга-арыг ажыл-агый талазы-биле килдизиниң башкарыкчы специализи Олег САЯТЫ кысказы-биле мынчаар чугаалады:

— Мооң мурнунда республика девискээринге 30 өрт доктаамал хып турган болза, ам 11 өрт арткан. Свердловскиден, Тюменьден, Красноярскиден болгаш Хакасиядан келген өртчүлерниң база тус черниң арга-арыг ажылдакчыларының киржилгези-биле 19 өрттер өжүртүнген. Ам бо хүннерде Каа-Хемде 4 черде, Эрзин, Тес-Хем кожууннарның девискээринде 3 черде, Хову-Аксында — 2, Элегесте бир черде өрттер хып турар.

Агаардан хайгаарал кылып дээрге сөөлгү хүннерде агаар баскырааш, вертолеттар ушпайн турар. Чаъс база өртчүлерге улуг деткимчени бергенин демдеглээр. Дузалажып чедип келген өртчүлерниң дузазы-биле хып

турар өрттерни өжүрер талазы-биле хемчеглер алдынып турар — деп чугаалады.

Бурган өршээп, чаъс чагганы дыка-ла ажыктыг болган. Ам артып калган өрттерни өжүрер талазы-биле кончуг дүрген шалыпкын хемчеглерни албас болза хоржок. Катап изээш туруптар болза, ол өрттер өөскүп, оон-даа улуг айыылды тургузуп болур. Агаар-бойдустун таарымчалыг байдалын ажылгап алгаш, кожуун, суму чагыргалары, арга-арыг ажылдакчылары, тус черниң чурттакчылары өртке удур бир демниг хөдөлип, кыска хуусаада хып турар өрттерни өжүрери соңгаарладып болбас сорулга болур ужурлуг.

Сергей ХЕРТЕК.

Ажыглалда кирер тудугда

ХУУСААЗЫ ЧҮГЕ УЗААНЫЛ?

Июль айда ТР-ниң Чазааның хуралына «Кызыл хоорайда чурт-шинчилел музейиниң тудуун ажыглалга кириер талазы-биле соңгаарладып болбас ап чорудар хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Ол доктаалдың күүселдезиниң талазы-биле ТР-ниң Тудук яамызы, Инвестиция тудук эргелели, республиканың Саң-хөө яамызының контроль-хыналда эргелели 2000 чылдың майдан эгелээш 2002 чылдың июнь 1-ге чедир ол тудугта кылган ажылдың хемчээлин, ооң кылганының өртөөнгө дүүштүр хыналданы чоруткан. Тудугта тускай угланышкынын бюджеттиң акша-хөрөңгизин канчаар ажыглаанын база хынаан.

Хыналда үезинде кылдынган ажылдың ниити хемчээлин улгаттырбаан, бюджеттиң тудуга аңгылаан акша-хөрөңгизин еске угланышкынын ажыглааны тодараттынмаан. 2002 чылдың июнь 1-ге чедир ниити кылган ажылдарының хемчээли 28,0 млн. рубль болган. «Промжилстрой» хааглыг акционер ниитилелдин статистика отчетун езугаар алырга, ниитизи-биле 15,9 млн.

рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынганын көргүзүп турар, тудуг шөлүндө 6 млн. рубльдиң тудук материалдары чыдып турар. ТР-ниң Чазаа бо тудук объектинге 33 млн. рубльди берген.

Бо чылдың июль 1-ниң байдалы-биле алырга, тудуг-монтаж ажылдарының 62 хуузу кылдынмаан болуп турар. Тендер конкурсту чорудуп тургаш, тудугнун

дезевилел өртөөн бадырып, 9,0 коэффициентиге тургусканынга чылдагааннааш, «Промжилстрой» ХАН 2002 чылдың июль 1-ден эгелээш ажылын соксаткан турган. 2001 чылдан эгелээш ол коэффициентини 12,6 кылдыр эде көөрге безин керээлиг ажылдап турар тудук организациязынга таарышпайн барган. Олар чаа тудук материалдары са-
(Уланчызы 6-гы арында).

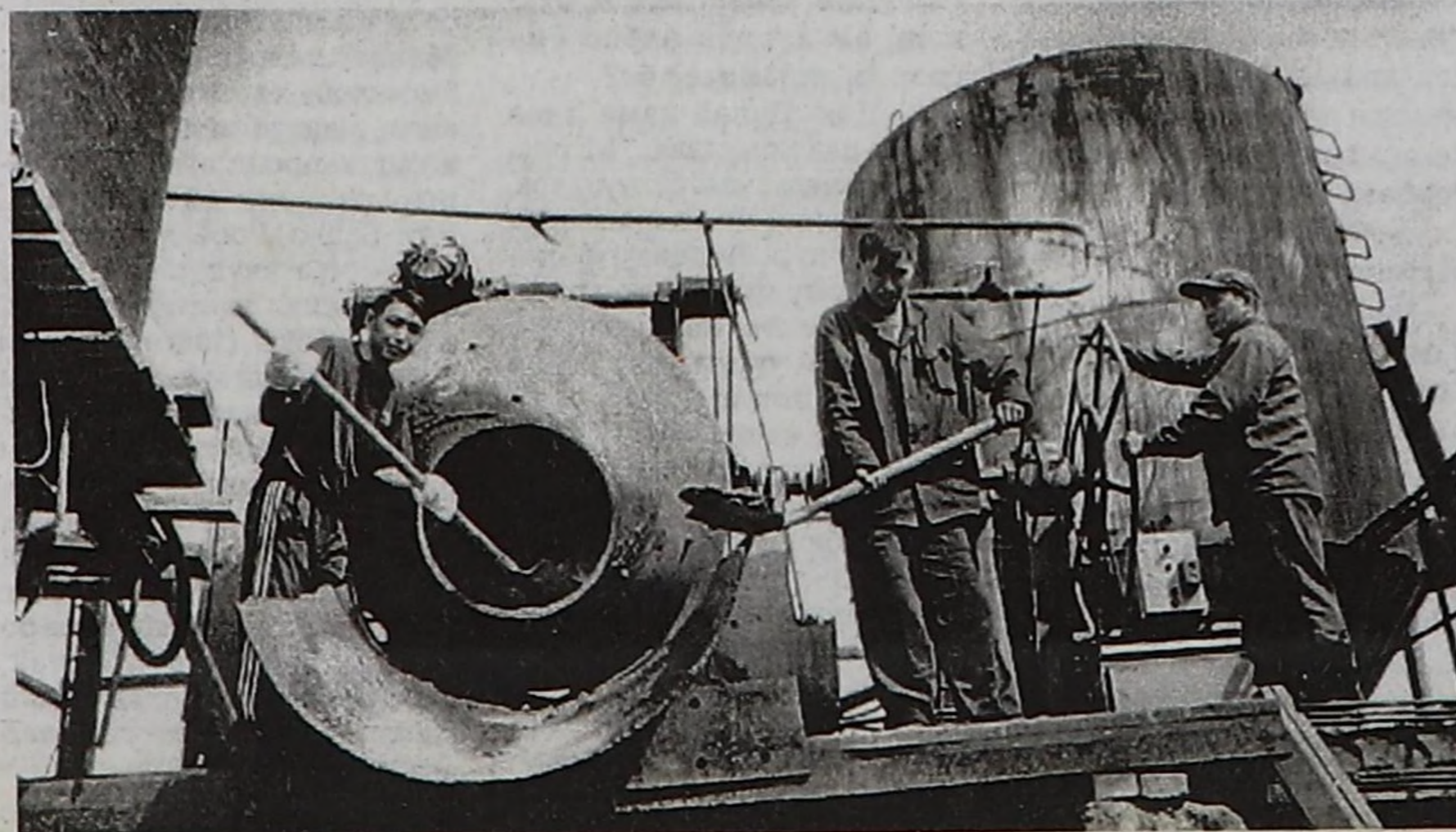
КАНДИДАТТАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттарның аразына «Шын» солунга парлалга шөлүнүң хуваалдазын езугаар жеребьевказының август 27-де протоколундан ушта бижилге:

1. Иконников Виктор Васильевич — сентябрь 3-те;
2. Хертек Найэр Дамдыновна — сентябрь 5-те;
3. Душкова Ольга Михайловна — сентябрь 7-де;
4. Кызыл-оол Светлана Ивановна — сентябрь 10-да;
5. Маспык-оол Кара-оол Андреевич — сентябрь 12-де;
6. Байкара Людмила Владимировна — сентябрь 14-те;
7. Парчин Тамара Анатольевна — сентябрь 17-де;
8. Санчай Виктор Михайлович — сентябрь 19-та парладыр.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарның аразына «Шын» солунга парлалга шөлүнүң хуваалдазын езугаар жеребьевказының август 27-де протоколундан ушта бижилге:

1. Куулар Александра Норбуевна — №90 соңгулда округу, сентябрь 3-те;
2. Санчай Виктор Михайлович — №92 соңгулда округу, сентябрь 5-те;
3. Терских Марина Васильевна — №91 соңгулда округу, сентябрь 7-де;
4. Серен Анатолий Сергеевич — №91 соңгулда округу, сентябрь 10-да;
5. Бологова Любовь Николаевна — №90 соңгулда округу, сентябрь 12-де;
6. Черменева Людмила Васильевна — №92 соңгулда округу, сентябрь 14-те;
7. Доржу Геннадий Васильевич — №90 соңгулда округу, сентябрь 17-де парладыр.

РФ-ТИҢ ДАШТЫКЫ ХЕРЕКТЕР ЯАМЫЗЫ XIV ДАЛАЙ-ЛАМАНЫҢ РОССИЯГА КЭЭРИН ЧӨПШЭЭРЕВЭЭН

Чырыткылыг XIV Далай-лама РФ-тиң буддистчи регионнары – Бурятияга, Тывага, Калмыкияга бо чылдың сентябрь 10-дан 20-ге чедир барып чедерин планнап турган. Ынчалзажок РФ-тиң Чазааның Даргазы Михаил Касьяновтуң Кыдатче албан езузузун аянчоруунуң бүдүүзүнде Даштыкы херектер яамызы Далай-ламаны Россияже чалаарының талазы-биле оргкомитеттиң кылган улуг ажил-хемчеглерин тоомчага албайн, Тибеттиң шажын-чүдүлге баштыгынга чуртче кирер чөпшээрелди бербейн барган.

Ону бербейн барганының чылдагааны кара хөк – Далай-ламаның делегациязының составында Тибеттиң ойладышкында чазааның кежигүннери бар дээн. Бодавыже, ойталаашкынның чогуу-на чылдагааны Касьяновтуң Чжу Жунцзы-биле ужуражылгазының үезинде Кыдатты шыжыктырбазы болган болбааже. Ам, кажан ук ужуражылга эрте бергенде, хамык-ла чүүлү үнелээр, сайгарар үе келген.

Шанхайга болган ужуражылга үезинде эрткен чылдың июнда ийи күрүнениң удуртукчуларының кожа-хелбээ харылзаалар, найырал болгаш кады ажилдажылга дугайында ат салдынган Дугуржулгазының иштинге чугула дугуржуушкуннар чедип алдынган дээрзи чугаажок болбайн аан. Ийи таланың чаа чепсекти негтередирин кызыгаарлаар талазы-биле күженишкенини кончуг чугула. Оон аңгыда Россия биле Кыдат терроризмге удур операцияларның иштинге чер-черлерде чөрүлдээрни чавырылдырып тударының талазы-биле политиктиг хемчеглерни алы-

рының дугайында дугуржуп, ийи чурттуң кайызынга-даа ажыктыг чамдык экономиктиг чөпшээрелдерге ат салган. Бо болгаш оон-даа өске чүүлдер Кыдаттың даа, Россияның даа политиктиг база экономиктиг чедишкени болуру чугаажок.

Ынчалзажок РФ-тиң Даштыкы херектер яамызынга көөрдө, Кыдат бурунгаар көрүштүүн көргүскен. Байдалды ажыглап алгаш, Чжу Жунцзы терроризмниң болгаш сепаратизмниң күштери-биле демиселдин эргежок чугулазының дугайында кады коммюникениң майызының иштинге ийи таланың кайызынга-даа аарышкылыг теманы – Кыдатта тибет айтырыгы база Россияда чечен айтырыгы чангыс өлүг доң кылдыр шидип шыдаан. Ам, кажан документиге ат салдынган соонда, Россияга бодунуң Чечняда политиказын делегей терроризмниң күштери-биле холбаары бергеде-жип келген, үге дизе идеология болгаш этниктиг чылдагааннар-биле кызып-кыйдырып чоруур тибет ламаларны террористер деп канчап санаар боор. Нобель шаңналының эдилекчизи Далай-

ламаны Бен Ладенге канчап деңээрил?

Ажык-биле алырга, РФ-тиң Даштыкы херектер яамызының бо базымы Путинниң делегейниң ниитилелинге Чечняны айыылдыг болгаш улуг фундаменталистчи тургузукчу кылдыр көргүзүр дээн күженишкенини шыйып октапкан.

Далай-ламага Россияже кирериниң чөпшээрелин бербээниниң дугайында медээ дыңнааш, август 23-те чурттуң буддистери Москваның Смоленск шөлүнде РФ-тиң Даштыкы херектер яамызының чанынга чөпшээреттинмээн митингини эрттирген. Аңаа Калмыкиядан автобустуг келген буддистер, Москвада өөренип турар тыва студентилер киришкен. Митингиниң баштайгы шагы хөлчөк чурумнуг эрткен. Чыылганнар өңгүр кылдыр кеттинген: Калмыкиядан келген кырган-авалар национал хептиг, буддий ламалар сарыг-кызыл идик-хептиг. Оларның холдарында Далай-ламаның чуруктары, «Шажын-чүдүлгени хостуг болдуруңар!» деп бижээн транспарантылар. Чыылганнар «Далай-ламага чөпшээрелди бериңер!» деп алгыржып, мантраларны ырлажып, тейлеп турганнар.

Ук акцияның түңнели ийи уjur-уткалыг. Бир талазында, буддистер ДХЯ-ның төлээзи-биле ужуражырын чедип алган, Калмыкияда Тибеттиң өңүктери ниитилелдин даргазы Антонина Кокуева ДХЯ-ның айыыл чок чорук департаментизиниң директору Леонид Сафонов-биле чугаалашкан. Ийи талазында – митингиге киришкеннерниң хөй нуруузу милиция салбырынче кирген. Буддистерниң төлээлери дүжүметтер-биле чугаалажып турар аразында милиция

идепкейли-биле хөделип эгелээп, оон туржук ОМОН база чедип келген. Чөпшээрел чок митингиниң киржикчилерин автобуска олуртуп алгаш, апарган.

Байдалдың дүшкүүрленип бар чыдарын билгеш, август 21-де Россияның чаңчылчаан буддистчи Сангхизиниң баштыгы Д.Б. Аюшеев, Калмыкия Республиканың буддистчи ниитилелиниң баштыгы Тэло Тулку Ринпочэ, Тыва Республиканың Камбыламазы М.Н. Норбу-Самбуу Россияның Президентизи В.В. Путинге ажык чагааны чоргускан. Ында чурттуң буддистчи общиналарының удуртукчулары В.В. Путинден буддистерниң конститусчу эргелериниң хажыдышкынын болдурбазын дилээп. «Россия Федерациязының Конституциязы хамаатыларның шажын-чүдүлге эргелерин хүндүлээрин магадылап турар» – деп, олар ажык чагаада бижип турар.

– Нобельдин тайбың шаңналының эдилекчизи, Чырыткылыг XIV Далай-ламаның Россияга келишкени чурттуң миллион-миллион буддистеринге кончуг улуг уjur-уткалыг. Оларның хөй кезинге ол дээрге Далай-ламаның боду-биле кады амыдырлыгының иштинде кара чаңгыс катап тейлээр ховар таварылгандыр. Чырыткылыг Башкының бистиң чуртка келгенинден бээр он чыл ашкан. Бистиң адалары-выс, иелеривис, дөргүл-төрел-деривис болгаш чоок кижилеривис амыдыралдан Чырыткылыг Башкывыстың авыралы чокка чоруп турарлар.

Буддизм – Россияның чаңчыл болган үш шажын-чүдүлгезиниң бирээзи. Православ чүдүлгелиглер Бүгү Русьтуң Патриарыгы Алексей II авыралын, сагыш човаашкынын хүн бүрү көрүп, а

Россияның мусульман общиназының төлээлери чыл санында ыдыктыг черлерге хадж кылып аргалыг турда, буддистер Чырыткылыг XIV Далай-лама-биле кады тейлээр арга-шинек чок болуп турар. Бисти культурулуг езу-чаңчылдарның хөгжүлдезиниң ындыг чугула үндезиннеринден хооруп, национал бот-медерелди хөгжүдөр эргевисти казып турар. Боттуң национал омур-хевириниң кадагалалын Чырыткылыг Далай-лама-биле дорт харылзаа чокка бодаары безин берге.

Бөгүн, кажан Россия күрүне тургузуунуң быжыглалының болгаш хөгжүлдезиниң белең эвес оруун эртип турда, россияжи ниитилелди иштинден каттыштырары тон чугула. Чүгле харын культураның чечектелишкени, национал бот-медерелдин быжыгышкынын, шажын-чүдүлге чаңчылдарының хөгжүлдези-ле Россияга тон чугула болуп турар национал идеяның өзээ болуп болур. Харалаан, ынчалза-даа бөгүн бистерни бистиң сагыш-хөөн өзүлдестиниң үндезининден хоора тыртып, чарып турар-дыр — деп В.В. Путинге ажык чагаада айткан.

Россияжи дипломатияның частыры кандыг уржуктарга чедирип болуру билдинмес. Ынчалзажок Россияның буддистчи үш республикаларында, а ол ышкаш Москваның, Санкт-Петербургуң болгаш чурттуң европейжи кезээнде тургустунуп, сайзыралды алган буддистчи общиналар эрге-чагырганың шак ындаг аажылаашкынынга таарзынмаанын илередип эгелей берген.

Янзы-бүрү агентилелдерниң медээлеринден
А. АЛАШ допчулаан.

Парлалга конференциязы

БҮЗҮРЕП ЧУРТТААР АПААР БИС

Тургустунуп келген айтырыгга хамаарыштыр массалыг информация чепсектериниң журналистериниң сонургаан айтырыгларынга харыны тибет башкы геше Лопсан Туптен берген.

— Чырыткылыг XIV Далай-лама Россияга сентябрь айда чаларап кээр турган. Башкының келиринге шап-тараазынар тургустунган-ындан ол кээп шыдавас апарган-дыр. Ону тодаралып көрүнерем.

— Буддизм философиязының негтередикчизи, тайбыңның камгалакчызы, Нобель шаңналының эдилекчизи Чырыткылыг XIV Далай-лама Россияга бо чылдың сентябрь 10-да келир турган. Кээргел сеткилдин Арьявала бурганының катап төрүттүнген дириг бурганын чүгле Тываның, Бурятияның, Калмыкияның

эвес, Россияның 1 миллион ажыг буддистерин четтикпейн манап турарын маңаа демдеглэйн.

Аңаа бөдүүн кижилерге демейлешпес бо кижини Россияга таптыг-ла 10 чыл бурунгаар кээп чораан. Ол үеде Чырыткылыг XIV Далай-ламаны ийи чылда бир катап Россияга кээп, сарыг шажындан сүзүк алган чүдүкчүлериңге бараан болурун дугурушкан турган. Ынчалза-даа ол дугуржулга болдунмайн барган. Сарыг шажынның хөй саньыг чүдүкчүлериңниң дилег билдиришкенини өөренип көргөш, бо чылын Улуг

Башкыны Россияга кээп, чүдүкчүлери-биле ужуражырын чөпшээрээн турган. Чер-черлерде Башкыны уккуп, хүлээп алырының белеткел ажылдары кидин түлүк эгелээп турда, аңаа Россияже келир эрттирилге бижикти бербээн бооп турар.

— Ону канчаар тайылбырлап болурул?

— Ыдыктыг XIV Далай-ламаның Россияга келирин политиктиг акция кылдыр билип турары хомуданчыг. Улуг Башкы маңаа келгеш, Тибеттиң хосталгазы дээш Кыдат күрүнеге удур ажылдарны чорудар дээн соора билишкени бар бооп турар. Шажын-биле политиканы кажан-даа холбавас уjurлуг. Бо удаада шажын политикаже киришпейн турар, а политика шажынче холгаарлап, муң-

муң чүдүкчүлериң эрге-ажың кызгадал турар-дыр.

— Хүндүткелдиг Улуг Башкыга чалалганы чоруткаш, ам хүлээп албас бис дээрге, эпчөк эвес бе?

— Чок. Далай-лама аңаа бичии-даа хомудавас. Мында чоннуң кандыг-даа буруузу чок, а күрүнениң политиказының буруузу-дур. Буддизм өөредии сонургап турарлар бөмбүрзекте кайы хөй, а Башкының чүдүкчүлери миллион-миллион. Ол өске черлерге чедип, чүдүлгениң сүзүглелин ыдыктап, чонну хөй-аът кирир. Улуг Башкыны чалаан бижиктер чүгле Россияда сарыг шажынның чүдүкчүлериңден эвес, делегейниң өске-даа чурттарындан кээп турар.

— Чырыткылыг XIV Далай-ламага Россиядан аңгыда, кайы чурттар чөпшээрел бербейн турарыл?

— Ындыг чурт чүгле Россия. Россия дээрге эң-не күчүлүг чурт-дур. Ол россияжи-кыдат харылзаалар-даа кошкай бэйн деп кортпас уjurлуг. Маңаа шажын – бир аңгы, Тибеттиң хосталгазы – бир аңгы, көңүс ийи аңгы угланышкынын айтырыглардыр дээрзин айтыксадым. Улуг Башкы Россияга келгеш, 1 млн. чүдүкчүлериңге чүгле аас-кежик, энерел сеткил, амьр-тайбың дээш өөредигни бээр. Кижиниң медерели кайы хире өөредигни алыр-дыр, оң-биле чергелештир ниитилел ол хире сайзыралды алыр. Тываның сарыг шажынның чүдүкчүлериңге чүнү чугаалап болурул дээрге, Чырыткылыг Улуг Башкы XIV Далай-лама бо удаада келбес-даа болза, дараазында чылдарда чедип келиринге бүзүрөп чурттаар апар бис.

Биче хемчээлдиг хемелер инспекциязы

БУТ КЫРЫНЧЕ КӨДҮРЛҮП ОРАР

— Март-оол Хертекович, республиканың биче хемчээлдиг хемелер инспекциязын удуртур мурнунда кандыг ажылдарга ажылдап чораан силер?

— Кончуг анык чылдарымдан-на республиканың иштики черектер органыга ажылдап эгелзэн мен. 1976 чылдан эгелзеш 1998 чылга чедир шагдалап келдим. Сөөлүндө Тыва Республиканың Иштики черектер яамызының өңчү-хөреңги самчыгдар чоруктар-биле демисел чорудар килдизинден милиция органнарынга ажылдаар чылым хуусаазы төнгени-биле пенсияже үндүм. Ийи чыл иштинде Кызыл кожуунуң Каа-Хем суур Советиниң даргазынга база ажылдадым. Тыва Республиканың Президентиниң чанында хыналда-ревизия эргелелинге, Күш-ажыл болгаш чонну ажылга хаара тудар яамыга юристеп, килдиз эргелекчилеп база республиканың адвокаттар коллегиязынга юридиктиг консультация эргелекчилеп ажылдадым. Тыва Республиканың Бойдус курлавырларының яамызынга юрист-консультант болуп ажылдап тургаш, республиканың биче хемчээлдиг-хемелер инспекциязынче депшиткеним ол.

— Инспекцияның кол сорулгазы чогуң үчүл?

— Бистиң бо организация, бирээде, Тываның девискээринде хемнер, хөлдерге, ол ышкаш суг шыгжамырынга корум-чурум хайгаараар инспекция болур. Ол республиканың биче хемчээлдиг хемелериниң шимчээшкенин камгалап хайгаараарындан аңгыда, оларны дүрүм езугаар шын ажылгаарын ботандырып турар. Ийиде, хемнер, хөлдерге кижилерниң амытынын камгалаары — база бистиң хүлээлгевис. Үш дугаар кол сорулгавыс — хемнерни, хөлдерни болгаш суг шыгжамырларын, долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалаары. Бис Россия Федерациязының Бойдус курлавырларының талазы-биле яамызының Тыва Республикада эргелелиниң структуразынче кирип турар бис. Ынчангаш долгандыр хүрээлелди камгалаарынга киржери база бистиң дорт хүлээлгевис.

— Силерниң бодалынар-биле алырга, республикага шак мындыг инспекцияның турары чугула ышкажыл?

— Ийе, оң турары эргежок чугула. Чүге дизе Бий-Хемниң, Каа-Хемниң унаарында суурларда, Кызылда, Шагаан-Арыгда болгаш ында суг шыгжамырында биче хемчээлдиг хемелерлиг хамааттылар бар. Оларның чамдыктары республиканың суг оруктарында хайгааралдарның сөөлгү чылдарда чогуң ажылдап, бойдус камгалалын болгаш биче хемчээлдиг хемелерниң дүрүм езугаар ажылгалын каржызы-

биле хажыдып турар апарган. Кижилер биче хемчээлдиг хемелерни эзирек ажылгаар, чөпшээрел чок өлүргөн аң-меңин, ол хамаанчок наркотиктиг бүдүмелдерни болгаш спиртти оң-биле сөөртүр апарган. Тываның Чазаа бо ниити байдалды өөренип көргөш, республика девискээринге биче хемчээлдиг хемелер инспекциязының турары эргежок

ны бар. Шак ыңдыг камгалал постузун Чагытай хөлде ажыттывыс. Хадьң хөлге болгаш Улуг-Хемниң суг шыгжамырынга ыңдыг постуларны ажыдар сорулгалыг бис. Оларның чугулазы маргыш чок.

Бо чылын Хадьң хөлге камгалал постузун ажыттывыс. Ынчалза-даа ону удатпаанда түр хаар ужурга таварыштывыс. Аңаа сугга дүшкен улуска дүргөн дуза

Азаска, Улуг-Хемниң Шагаан-Арыгга болгаш Хадьң хөлге туруптар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

— Биче хемчээлдиг хемелер инспекциязын күрүнениң автоинспекциязынга дөмейлеп болур бе?

— Хеме дээрге суг транспорту-дур. Бис ону хынаар эргелиг, хүлээлгелиг бис. Оон ыңай КАИ ышкаш чер-черлерде тускай постуларны тургускулады-выс. Чон эскерген боор, сөөлгү үеде сугда патруль доктаамал чоруп турар апарган. Бистиң оолдар хемге патрульдап чоруп тургаш, Улуг-Хемге дүжүп өлгөн бир кижиниң мөчү-сөөгүн тыптылар. Каа-Хемниң ортузунда ортулукче эштип чеде бергеш, оон дедир эштип кежеринден корткаш, аңаа барык ийи хүнзээн чанаш кижини база бистиң оолдар камгалап кагдылар. Кажан ону дедир кежерер дээш бистиң камгалакчыларывыс чеде бээрге, күжүр эр ымыраа-сээкке хондурдундур ыжыды ызыртып алган, аажок аштаан болган. Мындыг чижектиг таварылгалар чаңгыс эвес бар-дыр ийин.

— Силер кымда кандыг хеме барын шуптузун билир боор силер аа?

— Бо талазы-биле элзэн ажылдар чоруттунган. Бо чылдың май айда республика девискээринде биче хемчээлдиг хемелерниң даңзылаашкынын доостувус. Тускай картотека тургустунган. Улуг хемелерни база даңзылаан.

— Кадрлар айтыры канчаар шийтпирлеттинип турар ирги?

— Бо ажылче улус хүлээп алырда, ийи чүүлду колдады өөренип көрүп турар бис. Бирээде, кандидаттын эртем-билини. Хем флудунуң талазы-биле тускай мергежилди болза, улам эки. Ийи дугаарында, ыяп-ла шериг албаны эрткен оолдарны хүлээп ап турар бис. Бо хүннерде 7 ажылдакчывыс Красноярск хоорайның хем училищезинде бот-өөредилге-биле өөренип турар. Олар келир үеде бистиң специалистеривис болур деп билир мен.

— Хемнер, хөлдерни долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалажыры база силерниң хүлээлгевер дидинер...

— Ийе, ол шын. Бо ажылдап келгеш, ОМОНчулар-биле тускай рейдилерни кылгаш, административтиг 90 хире хары-салганы онаадывыс. Кызыл хоорайның «Бистиң бажыңывыс» деп каттышкан бүдүрүлгө чериниң ажылчыннары найысылалдың хөй каът бажыңнарының аразынга уруглар хоорайжыгаштары кылыр дээш чөпшээрел чок дириг ыяштар кезип турганын база бистиң ажылдакчыларывыс тудуп илереткен.

Республиканың улуг-биче хемнер, хөлдеринге автомашиналарын, хирлиг хеп-сынын чуур таварылгалар хөй. Суг хирлен-

дирер чоруктар-биле демиселди күштелдирер бис. Хемнер эриктеринден ырак эвес черлерде турар объектилерни, ылаңгыя автозаправка станцияларын хайгааралда алдывыс. Тываның алдыңчылары хемнерни нормадан ажыр хирлендирбейн турар деп түннелдер бар. Оларны анализтеп турар лабораторияларның ажылдарының түннелдерин өске хоорайларда шак ыңдыг черлерге катап чүге хынадып болбас деп? Ындыг сорулга бисте салдынган. Мен бодаарымга, келир үеде бистиң бо инспекцияга шак ыңдыг анализтер кылыр тускай лаборатория турар болза эки хире.

Хемнер-биле салдар бадырар таварылгалар бар. Олар ыяш бадырар чөпшээрел бижиинде айыткан чүүлдерин сагып база сагыбайн турарын сал бадыртарга база хынап турар бис.

— Март-оол Хертекович, силерниң инспекцияның материал-техниктиг баазызы шору чүгээртеп, бут кырынче көдүрлүп орар-дыр. Ам чүгле ажылдаары арткан ышкажыл?

— Ындыг деп чугаалап болур. Ынчангаш мурнувуста сорулгалар-ла хөй. Ылаңгыя күштүг катерлер черек болуп турар. Ол хемнер, хөлдерге чурум үрекчилери-биле демисел чорударынга кончуг чугула техника-дыр. Шагаан-Арыг хоорайга камгалал станциязын ажыдар ужурлуг бис, аңаа белеткел ажылдары эгелей берген. Күштүг радиостанцияларны садып алыры көрдүнгөн. Инспекцияның ажылдакчыларының санын көвүдөдир апаар.

Тыва Республиканың Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар яамызы-биле демнежип тургаш, хемнер, хөлдерге ажылдаар авария-камгалал бөлүүн тургузар бодалдыг мен. Олар онза байдал тургустунуп келзе, сугга дүне-даа, хүндүс-даа авария-камгалал ажылдарын чорударынга белең турар ужурлуглар. Ийи чыл бурунгаар республика девискээринге болган үерлер үезинде биче хемчээлдиг хемелер инспекциязы чонга дуза чедирип шыдаваан, азы дорту-биле чугаалаарга, аңаа белең эвес болган. Ол чорукка инспекцияның оң мурнунда удуртулгалының кош-как ажылы көстү берген. Бис ам ол чорукту катаптавас ужурлуг бис. Маңаа ажылдай бергеш, хуу хемелерлиг кижилер черек апарган үеде камгалал ажылдарына киржириниң дугайында чугааларны чоруткан бис. Келир чылын хемнер, хөлдерге авария-камгалал ажылдарын чорударының талазы-биле тускай өөредилгени эрттирер планныг бис.

Журналист
Юрий КӨК-ОЛ
чугаалашкан.

Кандыг-даа албан чериниң азы ажыл-агыйның чедишкенини оң удуртукчузундан кончуг хамааржыр. Оң бир көскү чокзэнге Тыва Республиканың биче хемчээлдиг хемелер инспекциязын хамаарыштырып болур. 90 чылдарның эгезинде чуртка экономиктиг кризис эгелзэрге, бо инспекцияның ажылы сандараан турган. Аңаа инспекцияның ыңчангы удуртулгалы база буруулуг дээрзи билдингир.

2002 чылдан бээр Тыва Республиканың биче хемчээлдиг хемелер инспекциязын Март-оол Хертекович Дан-Сүрүн удурту берген. Анык чылдарында Оожум океанга флотка шериг хүлээлгезин эрттирген болгаш бо инспекцияның ажылының сандараанын анаа көрүп шыдавас болган. Хөй-хөй чылдар дургузунда янзы-бүрү ажылдарга ажылдап чораан болгаш оң иштинде удуртукчулап, бо инспекцияга келген дораан-на корум-чурум база ажылды шын организастаарының айтырыгларыңче улуг күчзэнгейни угландырган.

Бо хүннерде республиканың биче хемчээлдиг хемелер инспекциязы бут кырынга туруп эгелзэн. Бо инспекция чурттуң эки ажылдыг биче хемчээлдиг хемелер инспекцияларының санынче кирип турарын Россия Федерациязының бойдус курлавырларының болгаш долгандыр хүрээлел камгалалының сайыдының оралакчызы Кирилл Янков Тывага чоокта чаа чораш демдеглээн. Оң удуртукчузу Март-оол Хертекович Дан-Сүрүн Республика хүнү болгаш Наадым байырлалының бүдүүзүндө «Тыва Республиканың алдарлыг юризи» деп хүндүлүг атты алган.

чугула деп түннелге келгеш, оң ажылын күштелдирер сорулга-биле тускай доктаал хүлээп алган. Чазак хүлээп алганы документи күүседип, инспекцияны эрткен чылын элзэн ақшаландырган. Оң түннелинде чаа хемелерни, оларга моторларны, автомашинаны болгаш ажылдакчыларывыска формаларны садып алдывыс. Инспекцияның бажыңына улуг септелгени чоруттувус.

Мурнунда чылдарда бо инспекцияга хем дүвүнге ажылдар чорудар водолазтар бөлүү турган. Оларның ажылы база сандараан турду. Бо ажылды чүгээртедири-биле амгы водолазтар бөлүүнге ийи комплект хепти эрткен чылын садып алдывыс, бир киживис Москвага тускай өөредилгени эрткен.

— Хемнер, хөлдерге кижилерниң амы-тынын камгалаары база бистиң хүлээлгевис дидинер. Силерде тускай камгалал отрядтары бар бе?

— Бисте сугга улус камгалалының 8 кижии составтыг алба-

чедирер эмчилер болгаш шагдаа ажылдакчылары чокта чаңгыс бистиң постувус турарга берге болган. Хөлге дыштанып келген чамдык эзирек улус камгалал постузунга келгеш, оолдардан «хемеңер, азы ол-бо дериг-херекселиңер беринер, ажылдакчылар» деп туруп бээр чөңгээлиг таварылгалар бар боорга, бо чылын ол постуңуң ажылын соксадыр ужурга таварышканывыс ол. Келир чылын чайын Иштики черектер болгаш Кадык камгалал яамылары-биле демнежип тургаш, бо постуңу катап ажыдар сүмелиг мен. Чаа Шагаан-Арыгга база ыңдыг пост турар. Бо чылын бо айтырыгларның шийтпирлеттинмейн барганынга тус черлерниң чагырга даргаларының сонгулдаларының эртип турганы бир чылдагаан болган. Сонгулдалар доозулган соонда ол айтырыгларга хамаарыштыр чаа сонгуткан даргалар-биле дугуржулгалар кылып турувуста, чайгы эштир сезоннуң доозулганы бо. Мындыг камгалал постулары келир чылын

ХУУСААЗЫ ЧҮГЕ УЗААНЫЛ?

(Төңгүзү. Эгези 1-ги арында).

дып алырынга дүүштүр тудугнун дезевилел өртөөнүн даңзызын улгаттырарын негеп турган.

Хыналда үезинде тендер комиссиязының болгаш «Промжилстрой» ХАН-ның ажылында дараазында четпестер илеретинген, бирээде, 2000 чылдын апрель 17-де тендер конкурзун шынар чок эрттирген, тудугнун эге өртөө 29,0 млн. рубль турда, «Промжилстрой» ХАН 19 млн. рубльге тудуп доозар болуп тиилеп алган, ийиде, тудугну кылып турары кончуг оожум чоруп турар. 2001 чылдын октябрьда тудугну тудуп доозар кылдыр хүлээнип алгаш, ам чүгле ниити тудуг-монтаж ажылдарының 38 хуузун кылып алган. Ажылчыннарга төлеп берип турар ажыл төлевири чавыс. Ол угланышыкыга херек кырында 4,6 млн. рубльди чарыгдан азы ниити тудуг-монтаж ажылдарында чарыгдап үндүрген акшаның 13 хуузу болуп турар. Ажылчыннар өске объектилер кылыры-биле чардыгып турган.

Түннелинде тудугну кылып турган «Промжилстрой» ХАН керээде көрдүнгөн негелдени күүседип шыдаваан, тудугну хуусаазында ажылгалга киририн үскен. Чурт-шинчилел музейинин тудуунга чоруткан хыналданың түннелин ТР-ниң Чазаанга чугаалажып көргөш, тудуг объектилерин садып турар талазы-биле республиканың тендер комиссиязының четпес ажылын демдеглээн.

2000 чылдын майдан эгелээш кылган ажылдарны курлавырлар аргазы-биле санап үндүргөш, арткан кылыр тудуг-монтаж ажылдарының өртөөнүн коэффициентинин 19,22-ге чедир улгаттыргаш, санап үндүргөш, ук тудуг объектисинге 48 млн. рубль херек болган. Тудугнун өртөөнүн чыңаар шийтпирлээш, 2003 чылдын май айда ажылгалга кириринин талазы-биле кылыр ажылдарның графигин тургускан. Инвестиция тудуг эргелелинге тудуг объектисин кылып турар керээлиг тудуг организациязы «Промжилстрой» ХАН-биле кылыр ажылдарының графигин тодаргайлап тургускаш, немелде керээни чарарын болгаш бо чылдын август 20-ге чедир акшаландырырының чурумун ТР-ниң Чазаанга киририн дааскан.

ТР-ниң Чазаа Экономика болгаш Саң-хөө ямыларынга, инвестиция тудуг эргелелинге материалдар болгаш дериг-херекселдер садып алырынга

5500 муң рубльди үндүрүп бээрин айыткан, ооң иштинде республиканың инвестиция программаның акша-хөрөңгизинден 2500 муң рубльди, объектисин тудуун уламчылаары-биле республика бюджетинин немелде орулгаларында акшаны дилеп тыварын дааскан. Тудуг-монтаж ажылдарын доозарыга херек акша-хөрөңгиниң хемчээлин 2003 чылдын инвестиция программасына кирир. Бир эвес немелде чардынган керээде көрдүнгөн ажылдар ол-ла үезинде кылдынмай баар болза, керээни күш чок болдурар дугайында «Промжилстрой» хааглыг акционер ниитилелге баш удур сагындырган.

Чурт-шинчилел музейинин тудуунда тургустунуп келген байдалга дүүштүр ТР-ниң Чазааның хуралына ийи катап чугаалажып келгениниң түннелинде, тудугжуларга-даа, чагыкчыга-даа таарымчалыг доктаалды хүлээп алганы чүүлүдү.

ТР-ниң Чазааның доктаалына дүүштүр ук тудуг объектисинде чүү кылдынып турарын билип алыры-биле чеде бердим. Програб М.Х.Самданчап-биле ужуражы бергөш, келген херээмин дугайында чугаалаарымга, баштай экономист В.Д. Кошкина-биле чугаалажырын, саң-хөө айтырыгларын ол колдуу чугаалап бериптерин сүмеледи.

— Тудугнун эге өртөө 29 млн. рубль турда, 19 млн. рубльге кылыр кылдыр тендер конкурса тиилеп алган турунарда, коэффициент 9,0 турган болгай, сөөлгү керээде ол коэффициент 19,22-ге келгени-биле тудугжулар чөпшээрешкен, тудугнун саң-хөө айтырыгын харыялап орап кижиборта тодаргай тайылбырдан берип көрүнерем, Вера Дмитриевна.

— Баштай чугаалап каайн, төлевилелдин төлевилел-документизин шагда 1991 чылдын эрги өртөктери-биле санап каан, коэффициент 19,22 кайыын тыптып келгенил дээрге, ол эрги өртөктерин 19,22 коэффициентиге көвүдөдип тургаш, ам чаа өртөктерге дүүштүр кылган. Эгезинде турган 19 млн. рубль-биле 9,0 коэффициентиге тудугну кылып доозары болдунмас дээрзин ТР-ниң Чазаандан келген хөй кижисоставтыг комиссия бадыткаан болгай. Саң-хөө хаждышыкынындан чүнү-даа тыппаан. Ооң соонда 12,0 коэффициентини база сүмелеп турдулар. Эң сөөлүндө 19,22 коэффициентиге кайы-даа тала — чагыкчы-даа, бистер-даа чөпшээрештивис.

Тудугнун өртөө чүге аартап турарын кысказы-биле чугаалаарга мындыг. Бо кончуг берге тудуг-дур, хөй металлдар, демир-бетон кылыглар, нарын дериг-херекселдер ажылгалтынар боор. Тудуг материалдарының шуптузун Саян артындан садып

ап тур бис, чижээлээрге, 9,12 метрнин демир-бетон плиталарын Красноярскиниң Назаров хоорайдан, тууйбуну Абакандан. Оон бээр сөөрткениниң өртөө-биле катай тудуг материалдарының өртөө шуут талыа бээрди — диди.

Экономист В.Кошкинаның

чугаалап турары чөптүг, бир эвес Тывага тудуг материалдарының материал-техниктиг баазазын тургуспас болза, моон соңгаар тудуг кылыры бергедей бээр.

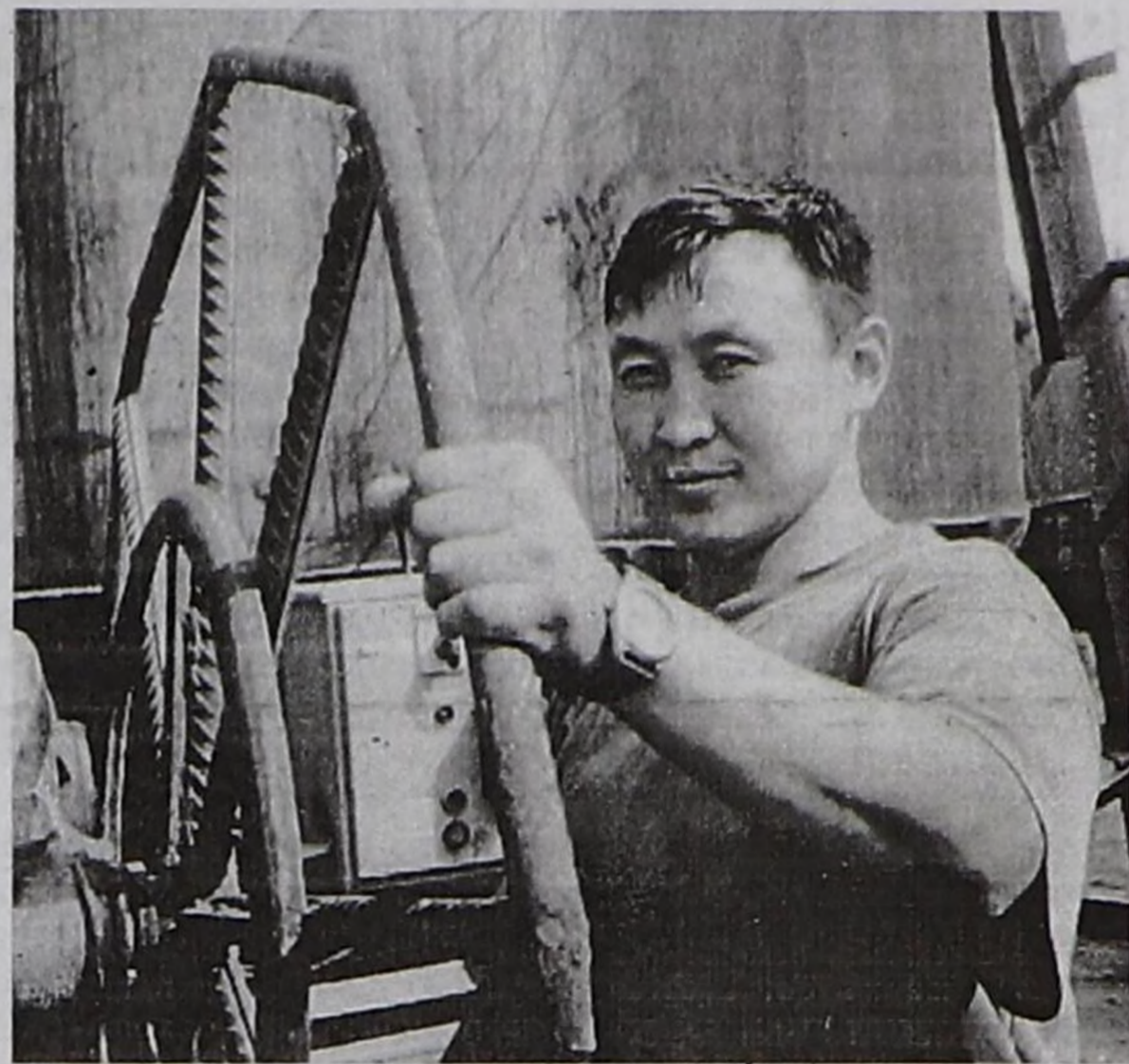
ТР-ниң Чазааның доктаалына дүүштүр көрдүнгөн чүүлдер тудугда кылдынып турарын эскердим. Келир чылдын май айга чедир кылыр ажылдарнын календарлыг планын ажылдап кылгаш, конторада азып каан. Чурт-шинчилел музейинин подвалында эгелээш ооң даштыкы чаагайжыдылгасына чедир кылыр ажылдарны, ону кылыр организацияларның хуусаазын тодаргайлап айыткан. Ам бо хүннерде тудугда В.С.Норбунун, Д.С.Такталдын, В.С.Сарыбайның үш бригадазы, оларның-биле кады шеверлекчилернин бир бригадазы, ниитизи-биле янзы-бүрү мергежилдин 60 ажылчынары доктаамал ажылдап турар.

Сөөлгү чардынган керээ езу-гаар ниити тудуг-монтаж ажылдарының өртөө 48731 муң рубль болган, ооң иштинде чүгле тудуг материалдарының өртөө 12562 муң рубль болуп турар. Ниити тудугнун өртөөнүн үштүң бири тудуг материалдарына баары билдингир. Тудуг кончуг нарын болганы-биле орта ажылгаар тудуг материалдарының өртөө улуг болуп турар. Музей тудуу болганда, улуг шимээн үндүрбези-биле ооң шалазын паркет-биле кылыр, чаңгыс шаланы кылырының өртөө 6538 муң рубль, иштики шеверлел ажылдарының өртөө 4902 муң рубль. Чурт-шинчилел музейинин иштики дериг-гезинге дыка нарын дериг-херекселдер кылдынар, ону колдуунда Саян артындан келген тудугжулар кылыры билдингир.

Музейинин тудуунун нарын, берге болганы-биле «Промжилстрой» ХАН дыка хөй тудуг

организациялары-биле керээлиг ажылдап турар. Чижээлээрге, Абакан хоорайда «Абросимов» хуу бүдүрүлгө тудуг материалдары-биле, металл конструкцияларының монтажын КМК «Сибтехмонтаж» акционер ниитилел, хананың чыгылаашкынын Томск хоорайның «Практик» тудуг ком-

ажылдар календарлыг план езугаар чоруп турар. Тудугнун хуусаазының узамдыкканының дугайында тудугжуларны буруудайр барымдаа чок деп бодаар мен. Бир эвес шыны-биле алып болза, Кызылдың тудугларында башнялыг кран ажылгап турар тудуг организациязы чок. Эрткен

плекизи, электри хандырылгасын «Северовосток электромонтаж» кызыгаарлаттырган харыссалгалыг эштежилге; көдүртүр транспорт дериг-херекселдерин Абакан хоорайда «Союзлифтмонтаж» ажык акционер ниитилел, даштыкы чырыкты «ЛЭП строй» хааглыг акционер ниитилел, даштыкы чаагайжыдылгасын «Комремстрой» күрүнениң катышкан бүдүрүлгези кылырының хуусаазын айтып, керээни чарган. Оларның чамдызы бо хүннерде чурт-шинчилел музейинин тудуунда ажылдап турар.

ТР-ниң Чазааның доктаалына хамаарыштыр «Промжилстрой» (чиңгине директору В.П.Капустин) хааглыг акционер ниитилел буттук хемчеглерни ап эгелээш. Тудугда көрдүнгөн

чылын ол кранны тургузуп алырда безин Абакандан барып лицензия алып ужурга таварышканын Владимир Петрович меңээ чугаалап турган кижиге. Бо тудуг объектисинге шийтпирлеттинмейн турган кол айтырыгны ТР-ниң Чазааның күжү-биле үзе шийтпирлеттинген деп чугаалап болуп. Музейин үезинде бедик шынарлыг ажылгалга кирири тудугжулардан хамааржыр. Акша-төгөрик айтыры шийтпирлеттинген соонда, ам ында ажыл-иш шапкынчаан.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: хоочун тудугжу Түмен Такталдың бригадазы ажыл үезинде.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

НАЙЫСЫЛАЛ – СОҢГУЛДАЛАР БУДУУЗУНДЕ

Кызылдың бир хөй-ниити организациязының эксперттер бөлүү 2002 чылдын октябрь 13-те эртер Кызыл хоорай чагыргазынын даргазының соңгулдаларына хамаарышкан үзел-бодал айтырышыкынын кызылчыларның ортузунга чоруткан. Айтырганы 1500 кижиден хоорайның удуртукчүзүнүн албан-дужаалына көрүксөөн кижизин даңзыдан ушта бижиирин саналдан турган. 19 аттан тургустунган даңзыны солуннарга үнгөн чүүлдерин анализинге база хоорайның чамдык коллектив-

теринге чоруткан баш бурунгааргы мини-айтырышыкынарга үндөзүлөп тургускан.

Ук үзел-бодал айтырышыкынының түннелдерин үндүргөн. Чүнүң-даа мурнунда, ол илези-биле мурнапкы дег кижиниң чогу илереткен. Даңзыда ады киргеннерин кайызы-даа респондентилерин ортузунга 13 хуудан ажыг бадылаашкынын ап шыдаваан, оларның аразында ылгал 1-2 хуудан ашпаан.

Рейтингини ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгелерин күүседип турар, чоокка чедир Кызыл хоорайның

чагырга даргазының оралакчызы турган Виктор Вусатый баштап турар – айтырышыкына киришкеннерин 13 хуузу бир эвес мэрнин соңгулдалары бо хүннерде эртер турган болза, ол дээш бадылаар турганын илереткеннер. Ийги черде көңүс чоокта чаа ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгелеринин күүседикчинге томуйлаткан, Тываның Чазаанче «Тывахарылзааинформ» бүдүрүлгениң директорунун албан-дужаалындан келген Дмитрий Донгак ээлээн, ол дээш айтыртканнарның 12 хуузу

бадылаарына беленин айытканнар. Мурнап чоруп олурар 5 кижиниң аразынче Кызылдың амгы мэри А.Кашин (рейтингинин үшкү одуруу), ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы турган Ш.Кара-оол (дөрткү одуруу), а ол ышкаш республиканың өөредилге сайыды П.Морозов киргеннер. Оларның соондан дедараалаштыр В.Моломдай, Э.Наксыл, С.С.-Б.Монгуш, С.Никонов, В.Гарфутдинов, М.Куулар, А.Язев, Э.Манчын, С.Сафрин, В.Урванцев, С.Барыбин, Ю.Ананын, Н.Волкова болгаш даңзының эң-не сөөлүндө С.Конвиз

чоруп олурар.

Үзел-бодал айтырышыкыны баш бурунгааргы шынарлыг, а ооң түннелдери чүгле эскиттер бол, ук рейтинг сонуургалды оттурар. Удавас келир соңгулда кампаниязынга киржир деп турарларга ол кандыг салдар чедирерин чугаалаары берге, ынчалзажок үзел-бодал айтырышыкынының кол онзагай талазын маңаа демдеглээри артык эвес: ону хоорайжыларның үзел-бодалына кандыг-даа ыйыдышыкын, массалыг суртаал салдары чедирбөөн үеде чоруткан.

Бистиң корр.

Билип алыры артык эвес

ШАЛЫҢНЫ КАНАЧАП
"ЧААЛАП" АЛЫРЫЛ?

(Төңчүзү. Эгези № 98 "Шында").
Ажыл берикчизи шалың төлээрин саадатканы дээш хөөнү немей төлээр.

Шалың төлээрин саадатканы дээш Төп банкының эде санааны-биле 300-түн бир кезин төлээрин Күш-ажыл хоойлузунда дорт айыткан. Хөө төлээринин хемчээлин оон-даа улгатырып болурун коллективтиг керээге айыткан туруп болур. Ынчангаш Күш-ажыл болгаш хөгжүлдө яамызының сүмезин езугаар шалың төлээрин саадаткан ажыл берикчизинин буруузун суд тодарадып шиитпирлээрин көргөн. (Ажыл берикчизи буруузун билинмээн таварылгада).

Күрүнө төлевейн баарга, чүнү кылза чогуурул?

Маңаа холбаштыр бюджет алыкчыларынын хөй комудалдар кээп турар. Ооң кол утказы мындыг: Ажыл берикчизи - кол эмчи азы школа директору шалың төлээрин саадаткан чылдагааны үстүндө саң-хөө органынче чая каар. Ындыг таварылгада ажылдакчы кымдан негелде кылырыл?

Бюджет адырының ажылдакчылары хоойлуга дүүштүр камгаланыр кандыгдаа хемчеглерни алыр эргелиг. Эмнелгелер ажылдакчылары, башкылар чүнүң-даа мурнунда кым-биле күш-ажыл керээзи чарганын ажыл берикчизинден тодарадып алыр. Ажыл берикчизи бо айтырыгны үстүндө албан черинге тургузар. Амгы үеде бюджет хөрөңгизин соора ажылгааны дээш чагыргалар даргаларының, губернаторларның, өскелерниң-даа харысалгазын күштелдирген, ынчангаш айтырыгны судче кириери чөптүг. Ажыл берикчизин бюджет ажылдакчыларының тодарадыры амгы үеде арай-ла берге бооп турар.

"Дүрген дуза" эмчилеринден аңгыда, кымнар ажыл соксадып болбазыл?

Ажыл соксадырын хоойлу езугаар хораан категорияның ажылдакчыларынга чоннуң амыдырал хандырылгазынга холбашкан организацияларның ажылдакчылары, энергетиканың, одалганың, суг, газ хандырылгазының, харылзааның, дүрген дуза чедирер станцияларның ажылдакчылары хамааржыр.

Оон аңгыда чазак бадылаан тускай даңзы бар, ында онза айылдыг, химиктиг, ядролуг бүдүрүлгелер, тодарагыйлаарга, 100 ажыг объектилерни кириген. Ол ышкаш күрүнениң техниктиг хайгааралының болгаш Онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр яамының кады үндүрген дужаалында онза айылдыг деп санаар бүдүрүлгелерни тодарткан. Бо даңзыларны эде көрүп, улам тодарадыры эргежок чугула деп, РХПФ санап турар, чүге дизе чаа КК күштүг болуп эгелээнден хөй ажыл берикчилеринде тодарадыр уjurлуг эвээш эвес айтырыглар тургустунуп келген.

Ажылды түр соксадыры ниити ажыл соксадышыныңындан чүнүң-биле ылгалып турарыл?

Ажылды түр доктаадып соксадыр шиитпирни ажылдакчы кижилер бүрүзү хууда хүлээп алыр. Ажыл соксадышы кыны дээрге удурланышыкының коллективтиг хевирин, коллектив азы ооң кезин күш-ажылчы маргыжыгта түңнел чедип ап чадашкы кылыр эң сөөлгү хемчег болур. Ажыл соксадышыкыны

чарлаар дугайында шиитпирни ажыл берикчизи-биле чугаалажышыкынар чорударын харыялаар органың саналын езугаар организацияның ажылдакчыларының хуралы (конференциязы) хүлээп алыр. РФ-тиң КК-ның 61 эгезин коллективтиг маргылдааларны шиитпирлээринге тураскааткан, ол дээрге улуг аңгы чугаадыр.

Ажылды бүдүрүп каарга, акша чокта...

Бүдүрүлгө чери үзүктел чок ажылдап турда, ажыл соксадыр хамаанчок, ажылды соксадышы деп анаа кыжанышыкын кылыры безин ажыл берикчизинге аар согуушкун ышкажыл. Ыраккы Чөөн чүктүң балыкчыларында ышкаш, балыктаары доозулган, шөлээлээри арткан турда, акша чок апаар болза, демиселдин бо аргазын - ажыл соксадышыкының ажылдап болбас. Сезоннап ажылдаар кижилер ажылды долу кылгаш акша албаанда чүнү кылырыл?

Бир эвес шалың төлээр хуусааны керээде айыткан болза, хөө немей санап эгелээрин ажыл берикчилери билир. Оон улаштыр маргыжыг, суд сайгарылгазы эгелээр. Профэвилелдериниң эп-сеткил каттыштырылгазы хөдөлип эгелээр.

Суд чаданып турда аштай берзе?

Суд дамчыштыр херек шиитпирледип алыры - кээргээрге-даа, үр болгаш дээштиг эвес болгулаар: суд шиитпирин күүсөдиринче ажыл берикчилери шоолуг далашпастар. Кымның рельестерин дуй чыткылап алырын, өскелерниң аш чарлаарын азы Владивостокта ышкаш, шимчээшкinner болдурбайн баарын профэвилелдери канчаар шиитпирлеп турарыл?

Кижилерниң кадыгына хора чедирер, ооң-биле хоойлуну хажыда бээр эң ыңды хемчеглерни кылбазын РХПФ бодунуң организацияларын дамчыштыр ажылдакчыларга сүмелеп турар. Уш-баш чок хөдөлишкinner кылырга, кижилер ажылгыр байдалын, кадыкшылын, келир үезин чидирип болур. Боттарының эрге-ажыктарын хоойлужулган хажытпайн камгалап алыры чугула негелде апарган.

Чыскаалдар, митингилер чайгаар эвес, органиастыг болур.

Удурланышыкының массалыг хевирлери боттарының негелделерин чедип алыр дээн кижилерге дузалап турар харын. Массалыг удурланышыкынар кылырын кым-даа хоруваан. Бо талазы-биле профэвилелдериниң кыйгыры чаңгыс - оларны хоойлуга дүүштүр органиастаары.

"ССРЭ-ге хуралдар, митингилер, кудумчу чыскаалдары эрттирер чурум дугайында" ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1988 чылдың июль 28-те № 9306-ХІ Чарлынын кым-даа солуваан, ол ышкаш РФ-тиң Президентизиниң 1992 чылдың май 25-те № 524 Чарлыны ыңдыг хемчеглерни канчаар органиастаарын, кайыын чөпшээрел алырын тодарагый айтып турар. Митинг азы чыскаал эрттирер дугайында билдиришкinner эрге-чагырганың күүсөкчи органынга, болур дээн хүнүнден 10 хонук бурунгаар кириерин айыткан. Эрге-чагыргалар оларны эрттирерин хоруvas болгаш шаптык катпас. Чыскаал, митингини эрттирер үе-шагын, болур черин өскертирин саналдап болур.

БИСТИҢ ТАЙЫЛБЫРЫВЫС: Боттарының эргелерин камгалаарда, кандыг документилерни ажылгаарыл?

а) РФ-тиң Конституциязы, ооң 37

чүүлүндө «Албадал күш-ажылдын хоруур» деп айыткан.

Ындыг байдалды РФ-тиң КК-ның 4 чүүлүндө база быжыглаан.

«Албадалды күш-ажылды узуткаар дугайында» ДКО-нуң 1957 чылда № 105 Конвенциязын Россия Федерациязы 1998 чылда деткип бадылаан, а «Ажыл төлевирин камгалаар дугайында» ол-ла организацияның 1949 чылда № 95 Конвенциязын 1961 чылда деткээ.

Ажылдакчының ажылдап алган акшазын чогуур өйүндө алыр эргезин, ажыл берикчизиниң хүлээлгезин, харысалгазын тайылбырлап турар чүүлдер хөй. Оларны «Ажылдакчыларның эрге-хүлээлге үндөзиннериниң» 21 чүүлүндө, «Ажыл берикчизиниң эрге-хүлээлгелериниң» 22 чүүлүндө, «Шалың төлээр хуусааны хажытканы дээш ажыл берикчизиниң харысалгазының» 142 чүүлүндө, өске-даа хөй документилерде тодарагый айыткан. Оларны ажылгаары силерге дузалаар.

Милицияның чорудар ажылдары

Чоннуң массалыг удурланышыкынарның үезинде милиция ажылдакчыларының канчаар хөдөлирин, чүнү кылыр, кылбазын Россияның ИХЯ-ның эксперттери мынчаар тайылбырлаан:

Чон митингилер, кудумчу чыскаалдары эрттирип турар үеде эрге-хоойлу камгалаар органын чорудар ажылдарын тодарткан норма-чижек актылары ам дээрээнде Россияда чок. Россия Федерациязының Конституциязы, «ССРЭ-ге хуралдарны, кудумчу чыскаалдарын, митингилерни органиастап эрттирер чурум дугайында» Дээди Советтин Президиумунуң 1988 чылдың июль 8-те Чарлыны амгы үеде Россияда бо талазы-биле хоойлу чок бооп турарындан дириглерден артык дириг бооп турар. Ындыг таварылгаларда бистиң милиция-выстың удуртулга болдурар кол документилери - «Милиция дугайында» Хоойлу, РФ-тиң Кеземче кодекизи бооп турар.

Милиция ажылдакчылары массалыг хемчеглерниң киржикчилеринге удур кандыг күштү азы тускай хемчеглерни ажылдап болурул?

— хамаатыларже азы милиция ажылдакчыларынче халдаашкыны ойтур шавары-биле;

— милиция ажылдакчызынга удурланышыкын болдурбазы-биле;

— амыдыралга, кадыкшылга азы өнчүге удур кемниг херек үүлгөткөш, дезерин оралдашкан кижилерни тудары-биле;

— чөпсөктиг удурланышыкын кылыр бодалы илерээн кижилерни тудуп хоругдаары-биле;

— дескеш, удурланышыкын көргүзөр бодалдыг, долгандыр кижилерге хора чедирер хире кижилерни милицияга чедирери-биле;

— транспорт, харылзаа организацияларының ажылынга шаптыктыг массалыг хөдөлишкinnerни, хажыдышыкынарны ойтур шавары-биле;

— күш-биле былааттырган бажыңнарны, транспортту, тудуларны, чер участкарын хостаары-биле.

Күш дөгээр бетинде сагындырар хүлээлгелиг

Бир эвес тайбын чыскаал үезинде транспорт оруунче үнгөш, техника шимчээшкinnerинге шаптыктаар болза, шагдаалар пөдүлээ кымчыны ажылгаар бе? Чок. Хоржок. Милиция ажылдакчызы «демократчыны» азы «чодураалыг» газ баллонун сегирип алыр мурнунда «Милиция дугайында» Хоойлунуң 12

чүүлүнгө дүүштүр күш дөгээр дээн бодалының дугайын сагындырар хүлээлгелиг, бодунуң негелделерин күүсөдир үе-шакты бээр уjurлуг. Силерниң хөдөлишкinnerиңер хамаатының азы шагдааның амыттынынга, кадыгынга озалдыг апарза, амна күштү дөгээр.

Милиция ажылдакчылары даалгазын күүсөдириниң мурнунда массалыг хемчеглерниң киржикчилериниң мурнунга боттарын канчаар көргүзөр чагыгны удуртукчуларындан алган турар. Шагдаа кижилер бодун туттунуп билир, чөпшүлдүг болур уjurлуг. Чамдык таварылгаларда, чижээ, стадионга корум-чурум үрзүн кижилерни дораан-на тутпас, чүге дизе корум-чурум хажыдыкчылары чыылганнарга азы индирге турганнарга хөлзээшкinner үндүрүп болур, ынчангаш оларны арай сөөлзүредир хаалга аксынга тудуп алыр.

Силерни чүү дээш тудуп хоругдаарыл?

Массалыг хемчеглерге «идепкей-лиг» киришкеш, кеземче херээнге онаажып болурунар думчуунарга кертип алынар! Чыылган хөй кижилерниң чалгыы-биле чүнү кылып турарыңарны бодунар безин билбейн барып болур силер. Ооң түңнели рыноктарда андара-дүндөре октагылапкан стол, сандайлар, бузулган соңга шилдери болгай.

«ССРЭ-ге хуралдар, митингилер органиастап эрттирер чурумун дугайында» Дээди Советтин Президиумунуң 1988 чылдың июль 28-те Чарлынын езугаар хуралдар, митингилер, чыскаалдар органиастаар болгаш эрттирер чурумну хажыткан кижилерге хоойлу езугаар кеземче харысалгазы онаарын айыткан. Хажыдышыкын кылган хөдөлишкinnerни колдуунда-ла биче хулиган херек дээш, шагдаа ажылдакчыларынга чагыртпааны, хөй-ниити черинге эзирик чорааны, хоойлуга чөрүштүр садыг-саймаа кылганы дээш тудар.

Бодунарның конститусчу эргелеринерни тодарагый айтып берген черлерге ажылгаарын угаап алынар. Дал душ турда, хөй-ниити черинге, транспорт шимчээшкinnerинге шаптык кадып, шөл, проспект ортузунга хурал, митинг эрттирип болбас. Ындыг байдалда силерни шагдаа ажылдакчызы эвес, а иленнээн өөрүнер, силерниң бодалыңарны үлөшпээн кижилер сирбектеп, эттеп каап болур.

Митингиге киржири-биле силерниң келген херээңер шагдаалар-биле содалажыры эвес, а эрге-чагырга органынга боттарыңарның негелделеринерни илередири болгай. Бот-бодуңарны хүндүлежип, деткижип чоруңар. Ындыг болуруңарга уруун куспактаан херээңенче шагдааның хол кармаңнаткан кадрларны телемедээлер бүгү чуртка көргүспес.

Барымдаалыг сүмелерни Алексей АИР белеткээн.

СПОРТЧУ ШӨЛЧҮГЕШКЕ БАЙЫРЛАЛ

Агаар-бойдус дунааргай, ышкам-даа бол, ол хүн хавак кырында Автодорожный микрорайонунун чурттакчылары спортчу шөлчүгөшкө уурук-сууруктап чыгып кээп, бир-ле чүвени ара-аразында хөглүү аажок дугуржуп турганнар.

ТР-нің Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатасының Автодорожный сонгулда округдан депутат Э.Т. Наксылдың эгелээшкин, деткимчези-биле чон ортузунга күш-культураны улам ыңай хөгжүдүп, ооң массалыг чоруун чедип албышаан, кадык амыдыралды суртаалдаар дээн сорулганы салган спортчу хемчеглерниң эгелээр деп турганы ол. Бажыңнарның чурттакчылары тус-тузунда боттарының аразындан эң-не дидим, эң-не аваангыр, эң-не кашпагайларын шилип, командаларның капитаннарынга томуйлап, спортчу байырлалды эгелээн.

Эң-не баштай оолдар аразында мини-футбол, а уругларга – пионербол маргылдаалары эгелеп, хөйну хаара туткан. Оюннарда киржип турар 3, 5, 9 дугаар школа-ларның өөреникчилерин дем-

нештирген күш – спортка ынакшыл болгаш чаңгыс бажыңнарда чурттап турары. Ынчангаш уруглар бот-боттарын эки билчип, эптиг, найыралдыг ойнап турарын көөрге, солун-даа, чаптанчыг-даа.

Ол хүн спортчу оюннарны хөйү-биле кириштиргени чүгле школа назылыгларны эвес, а улуг назылыгларның сонуургалын болдурган. Элезин-биле долдурган аңгы-аңгы деңзилиг шоодайларны көдүрери, хол басчыры, турникке хараары, черден иттинери, канат тыртары, шоодайлар кедипкеш чаржыры дээш мөөрейлерге киржир күзелдиглер кайы хөй.

Мини-футболга Очур Чадамбаның капитаннааны «Сылдыс» командазы чемпионнап, өртектиг белектерни алганнар. Ийиги черни эң-не эки ойнакчы болгаш капитан Сылдыс Саттың «Пузиктер» командазы алган. Үшкүзүн «Бавария» (капитаны Начын Монгуш) ээлээн. Пионерболга «Факел», «Орленок», «Зубастик» командалары шылгарап, бирги, ийиги, үшкү черлерни тус-тузунда үлешкен. Элээди оолдар аразында эрттирген баскетбол маргылдаазында бирги черни «Башня», ийигизин «Сылдыс», үшкүзүн «Зубастик» командалары алган.

Турникке хараарында Мерген Ховалыг – 17, Антон Неволин – 15, Эрес Монгуш – 14 саннарны алгаш, тиелекчилер болганнар. Күжүн шенежип, черден иттинеринге улуг улус аразында Анатолий

Шьырап (45), Олег Ондар (44), Борис Донгак (43) эң хөй очколарны алган. Бичи оолдар аразында Мерген Ховалыг 51 катап черден иттинип чемпионнаан, а аңаа Шолбан Бегзимаа чүгле чаңгыс сан четпейн, ийиги черни алган. Сабухи Баймаров 30 санга четкеш, үшкү черни алганы ол. База-ла күжүн шенежир спортчу хевир – хол басчырынга А.Шайрупов, С.Сүктер-оол, Г.Адыг олар улуг улус аразында, элээдилер ортузунга Б.Сарыглар, А.Аскиров, А.Сарыглар тиилээн-нер.

32 килдин шоюн көдүрер маргылдаага Түмен Мактал 18 катап көдүргөш, бирги черни алган, Вадим Монгуш 13-тү, Вячеслав Допул 9-ту көдүрүп, боттарының мөге-шьыраан көргүскөннөр. Элезин урган 65 биле 80 кил шоодайларны көдүреринге Кызыл-оол Сенди, Эрес Монгуш, Орлан Хертек болгаш Вячеслав Допул база депутат Эдуард Наксыл боду шылгарааннар.

«Авам, ачам база мен – спортчу өг-бүлө бис» деп мөөрейниң тиелекчилеринге көрдүнгөн шаңналдар бо удаада боттарының ээлерин тышпайн барган.

Бо чаагай эгелээшкинни Эдуард Таж-оолович Наксыл бодунун деткиччилери болур бо микрорайонунун чурттакчыларында удаа-дараа эртирип турарын спортчу байырлалдың төнчүзүндө азаан. Күш-культураны болгаш кадык овор-хевирни суртаалдаан мындыг байырлалдар чайның изии, кыштын соогу, кырган, чалы дивейн, кижги бүрүзүнүн сеткилин өөртүп чорзун, эткен сөзүңгө ээ болур Э.Т. Наксыл дег депутаттар хөй-ле болзунам деп күзээр-дир мен.

Айрада МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: спортчу байырлал мөөрейлеринде.

Тыва Республиканың Күрүнениң өнчү комитетиниң дыңнадыры болза:

«Тыва Республиканың Күрүне өнчүзүн башкарап талазы-биле күрүне комитетин эде организастаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың август 9-та № 240-р айтышкынын күүседире-биле эде организастаашкын комиссиязы ажылдап эгелээнин дыңнадып тур.

Тыва Республиканың Күрүнениң өнчү комитетин эде организастаарының хуусаазы 2002 чылдың октябрь 28-те доостур.

Тайылбыр алыр адреси: Чазак бажыңы, 314 кабинет. Тел. 1-12-74.

Вера Болат-ооловна Ооржактың адынга Тываның көдээ ажыл-агый техникумунун 1999 чылдың июнь 24-те тывысканы, бүрүткээн дугаары 12573, сериязы СБ № 0580750 дипломунун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының баштайгы даргазы турган Шулуу Давааевич Кууларга ооң оглу

ЮРИЙНИН

элекке мөчээни-биле ханы кажыдылды илередип тур.

ШЫДЫРАА ФЕСТИВАЛЫ

Август 18-27 хүннеринде Абаканга «Саяннар» деп 19-ку шыдыраа фестивалы эрткен. 1984 чылдан бээр доктаамал эртип турар бо фестивалдың онзагай талазы болза аңаа уругларның болгаш улуг кижилерниң деңге киржип турары.

Бо чылгы фестивалга Тыва Республиканың бичи шыдыраачылары шылгараан. Бирги разрядчы Долаан Салчак (№1 школа) 1990-1992 чылда төрүттүнгеннерниң, а Женя Кол (1994 чылда төрүттүнгеннерниң) бөлүктеринге ойнааш, бирги черлерни алган. Д.Салчак 7-ден 6,5 санны алган, а Женя Колдун саны эвээш-даа болза, оолдарны болгаш уругларны уткан. Чаа-Хөл школазының өөреникчизи Айлаң Шомбун ийиги черни ээлээн.

Николай ШИШИГИН.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиз — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну «Шын» солун редакциязының компьютер төвүңгө өрзөн болгаш чыскааган. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6051. Чагыг 96.

АГАР САНЬВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк «Тувакредит».

Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-нің парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харышпаар.